

Тетяна ГОЛДАК

ЗАХІДНИЙ ФОРПОСТ ДЕРЖАВНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ПЕРЕМИШЛЯ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано суспільно-політичне та національно-культурне життя українців Перемишля на початку ХХ ст., охарактеризовано діяльність української інтелігенції міста.

***Ключові слова:** Перемишль, інтелігенція, УГКЦ, громадські товариства, освіта.*

Короткочасне перебування Перемишля у складі ЗУНР (1–11 листопада 1918 р.) засвідчило щире бажання українців цього княжого міста й загалом Надсяння жити повноцінним національно-державним життям, творити власну державу. Тим більше, що до Першої світової війни вони здобули чималий політичний і господарський досвід у роботі українських партій, громадських товариств, кооперації. Завдяки їм, а також українському шкільництву і Греко-католицькій церкві у місті та навколишніх селах формувалося середовище інтелігенції, яке вітало проголошення ЗУНР, воювало в лавах Галицької армії.

З кінця ХІХ ст. до 1914 р. помітно зростає організаційне й культурне життя Перемишля. У місті засновано низку інституцій, які мали вдовільняти культурні й духовні потреби українців. Серед них: Руський Інститут для дівчат (вул. Татарська), Інститут для хлопців (т.зв. бурса) і Греко-католицька Духовна Семінарія (вул. Баштова), Український Народний Дім (фундатор – Теофіль Кормош), банки “Українська Щадниця” і “Віра” (вул. Т. Костюшки), будинок лікарні на Засянні (фундатор – Константин Чехович), єпископська палата (вул. І. Снігурського). Все це сприяло духовному розвитку українців та утверджувало їх позиції у громадському житті Перемишля¹. Діяли також “Союз українок” (1901), спортивні товариства “Сокіл” (1910) і “Січ”, товариство “Селянська Рада” (1907) та “Руська (згодом Українська) Щадниця” (1906) та інші.

Освітній рівень населення піднімали українські бібліотеки, створювалися друкарні (першу заснував єпископ І. Снігурський у 1820 р.), виходили пресові органи: календар “Перемишлянин” (1850–1863), орган Народної Ради “Перемиський вістник” (1904–1914)².

Патріотичний дух населення формували місцеві письменники, зокрема прозаїк Орест Авдікович (1876–1918), Сильвестр Яричевський (1871–1918) та Осип Турянський (1880–1933). Головним осередком і місцем їхнього побуту стала гімназія. Літературний рух у Перемишлі був меншим ніж у Львові. Часто перемиські діячі культури друкували свої твори у львівських видавництвах, де видавничі спра-

ва розвивалася набагато краще. Маючи високоідейний вплив на культурне життя Перемишля, вони задавали тон його розвитку і сприяли становленню майбутніх талантів: журналісти Роман Сембратович і Артур Зеліб, мовознавець, професор української філології у Краківському та Празькому університетах Іван Зілінський; археолог Ярослав Пастернак; письменники Іван Смолій та Григорій Тимочко; а також поети Андрій Волошак, Роман Купчинський, Петро Карманський³. Їхні літературні твори друкувалися у місцевій періодиці, зокрема у двотижневнику “Перемиський Вістник” (1904–1914).

Громадські організації неодноразово проводили повітові свята. Такі заходи відбулися в Перемишлі в 1903 р. з приводу 60-ліття смерті Маркіяна Шашкевича, 1904 р. – 90-ліття уродин Тараса Шевченка, 1908 р. – до 40-ліття діяльності “Просвіти”⁴. Урочистим концертом відв'язували 100-річчя з Дня народження Кобзаря в 1914 р., а гроші, зібрані з концерту, передано у стипендіальний ювілейний фонд ім. Т. Шевченка, призначений для бідних учнів. Цього дня на вікнах українських інституцій і багатьох помешкань можна було побачити велику кількість синьо-жовтих прапорів⁵.

Неабияке значення в культурно-освітньому розвитку Перемишля мали гімназії, першу українську з яких, за ініціативою громадськості, заснували ще в 1888 р. Спочатку це були паралельні відділи з українською мовою навчання при польській гімназії, а згодом (з 1895 р., після відкриття повних восьми класів) вона стала самостійною гімназією класичного типу. Перемиська гімназія належала до найбільших такого типу в Галичині. В ній викладали: релігію, латину, грецьку (починаючи з третього класу), німецьку мову, історію, географію, математику, природничі науки та пропедевтику, каліграфію, спів, руханку, стенографію, французьку та англійську мови. Першим її директором був Григорій Цеглинський, а в 1907–1910 рр. – Северин Зарицький. У 1910–1919 рр. директором гімназії працював Андрій Алиськевич, якого восени 1918 р. обрано до Української Національної Ради ЗУНР⁶.

У 1895–1896 рр. гімназія мала 8 основних і один підготовчий клас, в яких навчалось 294 учні і викладали 16 професорів. Поступово кількість учнів і вчителів зростала: 1912 р. нараховувалось близько 930 учнів і 41 особа учительського складу, під час війни ситуація змінилася, оскільки в 1917 р. було 796 учнів і 37 учителів⁷. Гімназисти організували спортивний гурток “Сянова Чайка” (1909), який залучив юнацтво до спортивно-туристичної діяльності, а в 1910–1911 рр. у гімназії відкрили читальню.

50-літнє функціонування гімназії переривалося двічі: російською окупацією (1914) та українсько-польською війною (1918), коли військове командування займало її приміщення. Внаслідок цього учням, які втратили два шкільні роки, дозволялося навчатися у в т. зв. комбінованих класах, тобто у першому півріччі закінчити один клас, а в другому – наступний.

Згідно з розпорядженням Міністерства віроісповідуваль і просвіти від 5 вересня 1903 р., при Українському Руському Інституті для дівчат було відкрито ліцей, де навчання тривало шість років, а також підготовчий клас, з програмою чотирирічної народної школи. Навчання в ліцеї завершувалося матурою, яка давала право стати надзвичайним слухачем університету, здобути фах фармацевта, продовжити навчання в торгівельних школах, академії мистецтв. Після закінчення жіно-

чих семінарій з педагогічних предметів, їх випускниці отримували право працювати вчительками народних шкіл. Отже, ліцеї давали досить широкі можливості подальшої професійної зайнятості випускниць⁸.

Згідно з постановою № 27344 від 14 червня 1912 р. Міністерство віросповідувань і просвіти дозволило ліцеїсткам стати звичайними слухачами університету. Програма навчання була такою ж, як і в реальних гімназіях. З третього класу вводилася латинська, з четвертого – грецька мови, крім цього, хімія з мінералогією, в п'ятому класі анатомією. Учениці отримували деякі відомості про інфекційні хвороби та надання допомоги у випадках, які б загрожували життю людини. Щоб стати звичайною студенткою університету, випускниці ліцею мали після дворічного вивчення латини і греки здати матуру як приватні слухачі в чоловічій державній гімназії. Перша матура в ліцеї відбулася 1908–1909 шкільного року.

При Інституті також діяла Марійська Дружина (заснована 1912 р.), що мала власну бібліотеку релігійної тематики. В обов'язки її членів входило дбати за порядком у каплиці, допомагати у влаштуванні релігійних свят, прислужувати під час Богослужень⁹.

У ліцеї та гімназії в різний час працювали високопрофесійні викладачі та дослідники української історії, мови та літератури, церковно-релігійного життя: О. Авдикевич, А. Андрохевич, С. Балей, Г. Величко, К. Горбаль, М. Демчук, В. Кміщевич, Д. Коренець, І. Мандюк, В. Пачовський, В. Петрикович, І. Прийма, О. Роздольський, М. Терлецький, О. Туринський, В. Щурат, О. Ярема, С. Яричевський та ін.¹⁰. Саме вони залучали випускників (І. Брик, І. Зілинський, П. Карманський, Р. Купчинський. Я. Ярема та ін.) до громадського життя, зокрема в читальнях “Просвіті” та осередках “Союзу українок”, а згодом НТШ.

Українське шкільництво стимулювало діяльність численних громадських організацій. 1900 р. у Перемишлі засновано філію “Руського Педагогічного Товариства” (голова – директор українського дівочого ліцею проф. О. Ярема), яке збирало кошти на будівництво та функціонування шкіл і бурс¹¹. Зокрема, на Загальних зборах Товариства 29 вересня 1905 р. ухвалено необхідність “створення Селянської Бурси для учнів IV класів шкіл народних, а щонайменше на влаштування 4–5 місячного курсу приготівничого до вступу в гімназію, мотивуючи своє рішення збільшенням кількості сільської молоді”. Відповідно до неї в газетах “Діло” та “Свобода” надруковано оголошення з закликом до батьків віддавати синів у бурсу за щомісячну оплату 14 крон (половину дозволялося оплатити продуктами)¹². У жовтні 1906 р. за 9000 крон по вул. Баштовій закуплено приміщення для бурси, яка розпочала діяльність 1 листопада¹³.

З ініціативи Братства св. Миколая й Українського педагогічного товариства (УПТ) у Перемишлі на вул. Смольки в 1911 р. відкрито вселюдну мішану школу ім. М. Шашкевича, яку місцеві жителі називали “Шашкевичівка”. Її частково утримував австрійський уряд, що оплачував працю вчителів, інші витрати покривало УПТ. У школі навчалася близько 250 учнів з Перемишля і довколишніх сіл¹⁴.

Українські діти виховувалися також у бурсах: св. Миколая (1888), ім. А. Літинського (заснована 1890), Українського Гімназійного Інституту (1905), “Дешевої кухні” (1910). Разом вони могли забезпечити проживання близько 700 вихованців, що не відповідає тогочасним потребам.

У вільний від навчання час перемиські гімназисти творили громадські структури культурно-освітнього спрямування. Зокрема, у 1907 р. організовано самоосвітній, драматичний, фотографічний гуртки (1912), ощадну касу (1914). Старші гімназисти обговорювали суспільно-політичні проблеми в гуртку “Молода Громада”. В 1910–1912 рр. вони видали 13 чисел таємного літературно-наукового часопису для молоді “Наші листки” (загалом 524 стор.), який редагували: Антін Жила, Андрій Волощак (писав вірші під псевдонімом А. Туча або Верболіз), Іван Квасниця (після Першої світової війни був редактором соціал-демократичного часопису “Вперед” і журналу “Світ”)¹⁵.

Громадські ініціативи молоді та старшого покоління перемишлян стимулювали розвиток національної музичної культури, осередками якого ставали хорові товариства Перемишля, Львова, Коломиї. Музичне життя міста пожвавилось з появою 1891 р. “Перемиського Бояна”, заснованого з ініціативи диригентів і композиторів Максима Копка та Йосифа Кишакевича. Його душею тривалий час був диригент Володимир Садовський-Домет, який приїхав до Перемишля 1901 р. на посаду військового капелана. Як тенор він співав у дуеті з знаменитою Соломією Крушельницькою, входив до складу хорової групи Остапа Нижанківського “Дванадцятка”, яка концертувала по містах Галичини (в тому числі й у Перемишлі), був одним із організаторів музичних видань “Артистичний вісник” (1905) та “Альманах музичний” (1904–1907)¹⁶.

Найактивніше “Боян” діяв у 1913–1914 рр., відвідавши з концертами міста Ярослав, Мостиська, Добромилів та багато навколишніх сіл. Особливого резонансу набув його концерт, присвячений творчості Ріхарда Вагнера, де оркестрову партію виконував військовий оркестр 77-го полку піхоти, а диригував і співав отець Пасічинський¹⁷. Творчий доробок хору включав також твори М. Лисенка, Г. Топольницького, Й. Кишакевича, Д. Січинського, О. Боргнянського, світову класику, народний фольклор¹⁸. Під час Першої світової та українсько-польської воєн хор перестав існувати і тільки з 1921 р. відновив діяльність¹⁹.

Популярними в місті були також інструментальні колективи, зокрема, духові та смичкові оркестри, які організовувалися у рамках Українського Інституту для дівчат, Духовній Семінарії, а також українських середніх школах аж до початку війни. Традиційно в їх репертуарі були твори знаменитого земляка Михайла Вербицького (1815–1870), який народився в с. Улючі на Перемищині²⁰.

Незважаючи на несприятливі політичні обставини, у міжвоєнний період засновуються нові установи – Музичне Товариство ім. М. Лисенка та філія Вищого Музичного Інституту ім. М. Лисенка. Українські навчальні заклади та культурно-освітні товариства, окремі виконавці (піаністки Володимира Божейко, Ірина Негребецька) продовжують музичну діяльність, пропагуючи кращі зразки національної та світової культури²¹. Серед населення популярними були стрілецькі пісні, зокрема авторства випускника Перемиської гімназії Р. Купчинського), які неодноразово виконувалися на могилах вояків Галицької армії. Щороку величаво проходили зелено святочні та першолистопадові панахиди на стрілецькому меморіалі в Пикуличах під Перемишлем²². В добу ПНР ці акції було заборонено. Традицію відновлено за участю громадськості Львівщини, насамперед суспільно-культурного товариства “Надсяння” (голова Володимир Середа) після проголошення незалежності України.

- ¹ Козак М. Спроба ретроспективного образу присутності українців на Перемищині // *Na pograniczu kultur / Pod red. O. Popowicz. – Przemysl, 2002. – С. 27–28.*
- ² Там само. – С. 28–29.
- ³ Перемишль. Західний бастион України. Збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі / За ред. проф. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. – С. 62–63.
- ⁴ Там само. – С. 62–63.
- ⁵ Пилипович В. Культ Шевченка у Перемишлі // *Перемиські дзвони. – Перемишль, 1992. – № 3.*
- ⁶ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 83.
- ⁷ Заяць І. Літопис української державної гімназії в Перемишлі // *Де срібнолентий Сян пливе. Пам'ятна книга ювілею 50-ліття української державної гімназії в Перемишлі 1888–1938. – Перемишль, 1938. – С. 19–20.*
- ⁸ Український інститут для дівчат у Перемишлі 1895–1995. Ювілейна книга пам'яті до 100-річчя заснування. – Дрогобич, 1995. – С. 8–9.
- ⁹ Там само. – С. 11–12.
- ¹⁰ Грицьковян Я. До історії Просвітницького руху в Перемишлі // *Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції (Перемишль, 14–15 листопада 1998 р.) / Під ред. С. Заброварного. – Перемишль; Львів, 2001. – С. 227–228; Грицак Є. Вибрані українознавчі праці / Упоряд. В. Пилипович. – Перемишль, 2002. – С. 426–427.*
- ¹¹ Звідомлення виділу “Кружка родичів” при державній гімназії з укр. мовою навчання в Перемишлі за шкільний рік 1935–36. – Перемишль, 1936. – С. 196–197.
- ¹² Там само. – С. 196–197.
- ¹³ Звідомлення виділу “Кружка родичів” при державній гімназії з укр. мовою навчання в Перемишлі за шкільний рік 1935–36. – Перемишль, 1936. – С. 196–197.
- ¹⁴ Попович Б. “Шашкевичівка” у 10-ліття оновлення діяльності школи // *Na pograniczu kultur / Pod red. O. Popowicz. – Przemysl, 2002. – С. 45.*
- ¹⁵ Перемишль. Західний бастион України. Збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі / За ред. проф. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. – С. 302–303.
- ¹⁶ Фільц Б. Музичне життя Перемишля в контексті культурно-мистецького розвитку Галичини кінця XIX і перших чотирьох десятиріч XX ст. // *Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції (Перемишль, 14–15 листопада 1998 р.) / Під ред. С. Заброварного. – Перемишль; Львів, 2001. – С. 259–260.*
- ¹⁷ Перемишль. Західний бастион України. Збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі / За ред. проф. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. – С. 62–63.
- ¹⁸ Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. – Київ, 1960. – С. 6–47.
- ¹⁹ Ханик Л. Історія хорового товариства Боян. – Львів, 1999. – С. 72–73.
- ²⁰ Грицак П. Спогади. Листування. Публіцистика. – Перемишль. 2006. – С. 316–317.
- ²¹ Попович О. Українське музичне життя Перемишля, нарис проблематики. // *Na pograniczu kultur / Pod red. O. Popowicz. – Przemysl, 2002. – С. 54–55.*
- ²² Гуж Б. Походи на Могили Воїнів Українських Армій XX ст. у Пикуличах. Збірник історичних матеріалів. – Перемишль, 2006. – С. 6–20.

Tetiana Holdak. THE WESTERN OUTPOST OF UKRAINIAN STATEHOOD: NATIONAL AND CULTURAL LIFE OF UKRAINIANS FROM PEREMYSHL' (PRZEMYSL) ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR

The article analyzes Ukrainian political, social, national and cultural life in Peremyshl' in the beginning of the 20th century. It focuses on the activities of city's Ukrainian intelligentsia.

Key words: *Peremyshl', intelligentsia, the Ukrainian Greek-Catholic Church, associations and societies, education.*